

Ortadoğu'da alametler birikirken: Ürdün

Mehmet Tevfik

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki ihtilaf tarihte pek az görülmüş bir seviyeye ulaşıyor. El-Aksa Tufanı operasyonu ve İsrail'in giriştiği soykırım saldırısı bir yıldan fazla bir süredir devam ederken, Arap kitleler büyük bir kuvvetle Filistin davasının arkasında. Bazı dönemlerde belli inişler çıkışlar yaşamış olan bu destek, muhtemelen son yarım asırdaki tepe noktasına ulaşmış durumda. Süregelen soykırım ve özellikle de zamanla biraz olsun utangaçlaşsa da Batı emperyalizminin soykırma ve soykırımcıya tereddütsüz desteğinin devam etmesi, bölge halkı için bir ulusal aşağılanmışlık hali yaratıp, Batı'nın desteğiyle gerçekleşecek bir iki devletli çözüme (örneğin 1967 sınırlarına dönmek) dair olası önyargıları da ortadan kaldırıyor.

Bölgemize musallat olan gerici iktidarlar içinse Filistin olsa olsa bir an önce kapatılması gereken ve halkın gündeminden düşmesinde fayda olan bir konu. İran çevresinde toplanan ve Direniş Ekseni olarak anılan bir dizi ülke ve grup (Suriye, Irak'taki çeşitli güçler, Lübnan'da Hizbullah ve müttefikleri, Yemen'de Ensarullah hükümeti) değişen seviyelerde de olsa sert bir tutuma sahip olmayı sürdürüyor. Bunun dışında Cezayir, Tunus, Kuveyt ve Umman, Filistin davasına özel bir destek vermemekle beraber Siyonizm ile "normalleşmeyi" de reddetmeye devam ediyor. Bu ülkelerin dışında Arap dünyasının neredeyse tamamında devlet yöneticileri ya Siyonizmin bölgedeki varlığını kabul etmiş ya da bunun için doğru tekli-

fin yapılmasını bekler durumda. İbrahimî Anlaşmalar ile Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Sudan ve Fas, utanç verici bir teslimiyetin altına imza attı. Bir dönem bölgenin siyasî merkezi olan Mısır ise Enver Sedat iktidarında 1973 savaşında İsrail karşısındaki başarılı askerî performansı ile fiyat yükseltip, sonrasında Camp David’de Ortadoğu tarihinin en utanç verici anlaşmalarından birini imzalamış ve Cemal Abdül Nasır’ın başka birçok konuda tutarsız ama anti-Siyonizm konusundaki haysiyetli mirasını elinin tersiyle itmişti.

Tarihî bağlam

Fakat bütün bu süreçte, en çarpıcı, en istisnai iş birliği örneği hep Ürdün olageldi. Resmî olarak İsrail ile barış antlaşması imzalaması 1994’te, Oslo sürecinin bir uzantısı olarak gerçekleşse de daha 1967 savaşının devasa bir moral bozukluğuna yol açan yenilgisi yaşanmadan önce dahi, İsrail ile boylu boyunca bir ilişki geliştiren ilk devlet Ürdün olmuştu. Ülkeyi yarım asır yöneten Kral Hüseyin, ortada resmî bir barış yokken dahi bir dizi önemli eşikte İsrail ile koordinasyon içinde hareket etmiş, hatta bir çeşit fiilî ittifak kendini göstermişti. Hâsimî hanedanının yönetimindeki ülke, İsrail’e silah çektiğinde dahi, bunu dışarıdaki (1967 savaşında Nasır’ın Mısır) ya da içerideki (Karame Muharebesi’nde Filistin Kurtuluş Örgütü) anti-Siyonist güçlerin baskısı altında yapmak zorunda kalmıştı. İlki, olumsuz neticesi sebebiyle bugün Nekse (1948, Nekbe ile karıştırılmasın) yani gerileme ya da yenilgi olarak anılan 1967 savaşı, Ortadoğu tarihinin kırılma noktalarından biridir. 1950’lerden itibaren, hem Arap ülkelerinin birliğini sağlamak hem de 1948 hezimetinden sonra İsrail’e karşı koyabilecek bir güç oluşturmak için, Cemal Abdül Nasır önderliği tüm Arap dünyasında bir umut yaratmıştı. Bunun bir uzantısı da, Arap soğuk savaşı olarak da anılan, ve en kaba hatlarıyla çoğunlukla ordu içinden gelen milliyetçi-seküler güçlerin önderlik ettiği ülkeler (Mısır, Suriye, bağımsızlık sonrası Cezayir, 1958 sonrası Irak, 1969 sonrası Libya) ve ABD yanlısı monarşiler (58’e kadar Irak, Fas, kısa bir dönem dışında Suudi Arabistan, bir cumhuriyet olsa da Lübnan ve Ürdün) arasındaki ihtilaftı. Bu ihtilafta ivme, özellikle halk desteği açısından en azından 1967’ye kadar Nasır ve müttefiklerinin lehine geliyor, emperyalizm dostu monarşiler hızla güç kaybediyor ya da ihtilaller ile devriliyordu. İşte bu şartlarda, 1967’de Mısır-İsrail çelişkisi açık savaşa dönüşünce, kendisi de İsrail’le sınır paylaştığı için Arap dünyasında “cephe ülkesi” olarak anılan ülkelerden biri olarak Ürdün de Mısır ve Suriye’nin yanında savaş girmiş ya da girmek zorunda kalmıştı. Bu savaş büyük bir hezimet ile sonlanacak, hem Nasırcılığın Arap dünyasındaki en önemli siyasî güç olduğu dönemin sonuna işaret edecek, hem de Sina yarımadası, Batı Şeria ve Golan tepelerinde, son ikisi hâlâ devam eden Siyonist işgalin başlangıcı olacaktı. İkinci vakada ise 1968 yılında, Ürdün nehrinin hemen doğu kısmında, yani Batı Şeria’dan adeta bir taş atımı mesafede olan ama Ürdün devletinin sınırları içerisinde yer alan Karame kasabasındaki Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) karargâhına İsrail bir saldırı düzenlemiş ve temel olarak örgütün lideri Yaser Arafat’ı ele geçirmeyi hedeflemişti. Kendi topraklarında Arafat’ın ele geçirilmesinin yaratacağı itibar kaybını göze alamayan ve sınırının ihlal edilmesine cevap vermesi gereken Ürdün ordusu, İsrail saldırısına kahramanca karşılık veren

FKÖ’yü ağır silahlarla desteklemişti. FKÖ-Ürdün ortak savunması Siyonist saldırıyı püskürtmüş, özellikle İsrail ordusunun geride bırakmak zorunda kaldığı tankların görüntüsüyle birleşince, Karame muharebesi Filistin davasına büyük moral veren bir zafer haline gelmişti.

Başka birçok önemli eşikte ise Ürdün, İsrail ile zımnen güç birliği etti. Burada akla gelen ilk örnekler, 1958’de Lübnan’a işgalci Amerikan askerlerinin çıktığı süreç ve 1970 Kara Eylül’ü sırasında, İsrail’in Hâşimî hanedanının imdadına koşmasıdır. Bunların ilkinde, o aşamada emperyalist Batı’nın Arap dünyasındaki en iyi müttefiklerinden birisi Lübnan’dı. 1957’den itibaren, Lübnan’ın başında bulunan Kamil Şamun’un emperyalizm ile olan sıcak ilişkileri, özellikle de Eisenhower Doktrini’ne verdiği açık destek, Lübnan Komünist Partisi’nin de önemli bir rol oynadığı hükümet karşıtı bir eylem dalgası yaratmıştı. Bu krizi tek başına atlatabileceğini anlayan Şamun, ABD’den destek istemiş ve bunun sonucu, Lübnan’da halkın iradesinin tecelli etmesine engel olmak için ülkedeki stratejik mevzileri ABD ordusunun birkaç ay boyunca işgal etmesi olmuştu. Hem işgal sırasında hem de öncesindeki eylemlerde, Ürdün ve İsrail (ama aynı zamanda Menderes Türkiye’si) Şamun’a destek için, adı konmamış bir iş birliği yapmıştı. İkinci örnek, yani Kara Eylül ise 1970 yılında yaşandı. Kara Eylül, o döneme kadar merkezi Ürdün’de bulunan FKÖ ile Ürdün ordusu arasında yaşanan kısa süreli iç savaşın adıdır. Bu çatışmanın, FKÖ aleyhine çözülmesinden endişe eden ve o dönem Suriye’de iktidarda bulunan Baas Partisi’nin sol kanadının önderi ve ülkenin fiilî lideri olan Salah Cedit, Suriye ordusunu kullanarak Ürdün iç savaşında FKÖ’yü desteklemek için bir adım atmıştı. Ancak bu adım geri çekildi. Suriye’nin FKÖ’ye destek adımından geri çekilmesinin (Baas Partisi içerisinde Hafız Esad’ın liderliğindeki sağ kanadın muhalefeti ile birlikte) temel nedeni, fiilî müttefiki olan Haşimi hanedanına can simidi olan Siyonist İsrail’in, Suriye ordusu Ürdün’de FKÖ’yü desteklerse hava saldırılarına başlayacağını göstermesi olmuştu. Yani siyasî hesaplar sebebiyle Ürdün zaman zaman İsrail ile karşı karşıya gelmiş olsa da, kırılma noktalarında iki taraf birbirine yardım eli uzatmış; hatta Haşimi hanedanı 1970’te ayakta kalabilmişse, bu bizzat Siyonizmin yardımıyla olmuştur.

Güncel durum

Ülkenin tarihî ve coğrafi özellikleri sebebiyle, Ürdün’ün Filistin ile ilişkisi bazı zıt unsurları aynı anda içeriyor. Bir yandan, İsrail’in varlığının devamı Haşimi hanedanına, Haşimi hanedanının devamı ise İsrail’e çok şey borçlu olduğu için arada güçlü bir ittifak var. Bunu destekler biçimde, eğer bir Ürdün milliyetçiliğinden söz edilebilirse, bunun en önemli “ötekisi”, ülkedeki Çerkes ya da Çeçen azınlıktan ziyade bugün nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Filistinli-Ürdünlülerdir. Özellikle 1948’de Nekbe ile 1967’de Nekse arasındaki dönemde, yani Batı Şeria’nın Ürdün kontrolü altında olduğu dönemde bu eğilim güçlenmiş, ülkenin iç siyasetini belirleyen unsur daha ilerici olan Batı Şeria, yani Ürdün kontrolündeki Filistin ile daha muhafazakâr olan Doğu Şeria, yani Ürdün arasındaki çelişki olmuştur. Önce 1967’de Nekse sonrası Batı Şeria’nın doğrudan İsrail işgali altına girmesi, sonrasında ise 1970 Kara Eylül’ünde yaşanan kısa süreli iç savaşta Ürdün ordusunun o

döneme kadar ülkede konuşlanan FKÖ'yü askerî yenilgiye uğratması ile bu çelişki büyük oranda Doğu Şeria lehine çözülmüşse de, adı konmamış bir Filistin düşmanlığı Ürdün siyasetinde hâlâ mevcuttur. Örneğin özel sektörde Filistinliler çok öne çıksa da, yüksek kademe devlet pozisyonlarında Filistinli-Ürdünlülerin temsil oranı nüfus içerisindeki oranlarına göre çok sınırlıdır. Fakat bununla beraber hem Filistin kökenli Ürdünlülerin ülke nüfustaki ağırlığı hem de Arap halkının içindeki genel eğilimlerin ülkeye sirayet etmesi, Ürdün kitleleri nezdinde Filistin davasının istisnai bir güce sahip olmasını sağlamıştır. Yani bir yandan hanedan İsrail'in en büyük destekçilerinden biriyken bir yandan da Ürdün sokakları adeta Filistin'den ayrı bir Filistin gibidir. Hülasa, bu durum Ürdün'ü, Ortadoğu'ya musallat olan emperyalizm ve muhiplerinin zincirindeki en zayıf halkalardan biri, hatta belki de en zayıfı kılmaktadır. Çok yoğun bir siyasi baskının hissedildiği Ürdün'de, bu çatlakların kendini açıktan göstermesi ve doğrudan hanedanı hedef alması şu aşamada hemen hemen imkânsız. Fakat derindeki fay hatları son dönemde artan bir tempoyla kendini hissettiriyor. Eylül 2024 seçimleri ve aynı ay içerisinde Kral Hüseyin köprüsü denilen, İsrail-Ürdün sınırında Ürdünlü bir sivilin gerçekleştirdiği silahlı eylem, *yaklaşan büyük depremin alametleridir*.

İlk gelişme, Ürdün için bir nevi *“ilk kurşun”* anıdır (ilk kurşunu, 7 Ekim sonrasında başlayan sürece referansla kullanıyoruz, yoksa bu Ürdün'den İsrail'e sıkılan ilk kurşun değil tabii). 10 Eylül 2024'te gerçekleşecek seçimlerden iki gün önce, 8 Eylül günü, Ürdün ve işgalci İsrail arasındaki ticaretin atardamarı olan sınır geçiş noktasında, Ürdünlü bir kamyon şoförü olan Mahir el-Cezi sınırı geçtikten sonra İsrail askerlerine ateş açıp içlerinden üç tanesini öldürdü, daha sonra kendisi de çatışmada hayatını kaybetti. İsrail'in bölgedeki güvenliğinin temel taşlarından biri haline gelen Ürdün'de halkın bağrından kopan bu hamle, Filistin direnişinin de övgüsüne mazhar oldu. Hem Hamas'ın silahlı kanadı olan El-Kassam Tugayları hem de Filistin İslami Cihadı'nın silahlı kanadı olan Kudüs Tugayları birer açıklamayla bu eylemi selamladı. İşbirlikçi Ürdün rejiminin karşılığı ise beklenebileceği üzere tam tersi oldu. Ürdün Dışişleri Bakanlığı eylemi gerçekleştirenin Ürdün vatandaşı olduğunu doğruladı, tek başına çalışan bir “yalnız kurt” olduğuna dair güvenceler verdi ve saldırıyı kınadı. Oysa tekil bir vakadan değil, devam etmesi olası bir eğilimden bahsettiğimizizin bir diğer kanıtı, 18 Ekim 2024'te, iki Ürdünlü savaşçının, İsrail sınırını geçerek, el-Cezi'ninkine benzer bir silahlı eylem gerçekleştirmesi oldu.

Filistin direnişinin ve işbirlikçi rejimin taban tabana zıt ama beklenebilir açıklamalarının ötesinde, en çarpıcı işaret bizzat Ürdün halkından geldi. İlk olarak, Mahir el-Cezi'nin aşireti olan ve Güney Ürdün-Sina yarımadası-Kuzey Suudi Arabistan hattındaki en büyük aşiretlerden biri olan Huveytat, “şehidimizin kanı, Filistin halkının kanından daha kıymetli değil” diyerek bu eyleme sahip çıktı, hatta bunun son olmayacağını söyledi. Bu açıklamanın önemi gözden kaçmamalı. Ürdün monarşisi, kritik eşiklerde hep aşiretler arasındaki gücüne dayanarak ayakta kalmıştır. 1956'da, ülke bir iç savaşın eşiğine gelip, komünist bir bakanı da içeren Nasırcı Süleyman el-Neblusi hükümeti iktidara geldiğinde, monarşinin bu hükümeti devirip ayakta kalabilmesi, büyük şehirlerdeki halka karşı aşiretleri harekete geçirmesiyle olmuştu. Şu anda olan aşiretlerin krallığa karşı dönmesi değildir elbette. Ama kritik bir aşiret, hükümetin kınadığı bir silahlı eyleme açıkça sahip çıkıyor. Bu çatlaklar,

krizin büyüdüğü anlarda genişleyip monarşinin güvenliği açısından büyük tehditler oluşturabilir. Huveytat aşiretinin, Hâşimî hanedanının 1920’de Ürdün’ün kontrolünü eline geçirmek için ilk karargâhı olarak kullandığı Meen bölgesinden olması olaya bir de sembolik anlam katıyor.

Eyleme destek veren sadece Mahir el-Cezi’nin aşireti de olmadı. Aynı gün, başkent Amman başta olmak üzere sokaklara akın eden halk, büyük kitlelerle bu eylemi kutladı.¹ Ürdün gibi, krallığın çizgisine meydan okumanın kolay olmadığı bir ülkede, halkın binlerle sokağa dökülüp, devletin kınadığı bir silahlı eylemi selamlamasının önemini altını çizelim. Bu gösteriler, özellikle İsrail soykırımının ilk döneminde çeşitli Arap ülkelerinde görülen ve devlet destekli ya da en azından devletten onaylı eylemlerden niteliksel olarak ayrılıyor. **Ürdün halkı, eylemli biçimde Filistin davası için monarşiye meydan okumaya başlamıştır.** Benzer bir dinamik yakın zamanda daha küçük ölçekte Bahreyn’de görüldü. Mısır’da ise daha erken bir aşamada, devlet destekli eylemlerin “Eş-şab yurid iskat en-nizam”, yani “halk düzenin yıkılmasını istiyor” sloganlarıyla işbirlikçi rejime meydan okuduğu bir dinamik görülmüş ama bu boyutta kalmıştı. Ürdün’deki eylemler bu konuda devlet ile halk arasında gerçek bir hesaplaşmanın ilk adımları olabilir. **Bu yükseliş kemaline erip bir toplumsal patlamaya dönüşürse, bunun da aynı önceki iki Arap devrimi dalgası gibi (2011 ve 2019) bölge çapında bir dalga yaratması hemen hemen kesindir.**

Bu dinamik kendisini, bir de seçim sandığında gösterdi. Ürdün, monarşiye karşı gelişebilecek tehditlerden çekindiği için (özellikle yukarıda andığımız 1956 ve burada değinemeyeceğimiz 1989 tecrübelerinin de etkisiyle) çok spesifik bir seçim sistemine sahip. Parlamentodaki koltukların üçte birinden azı ülke çapındaki seçimlerin sonucuna göre belirleniyor. Kalanı ise özellikle aşiretlerin kendi temsilcilerini seçmesini kolaylaştıran ve siyasi partilerin pek az temsil edildiği bölge oylarıyla belirleniyor. Böylece herhangi bir siyasi partinin monarşi karşısında bir alternatif olması zorlaştırılıyor. Bu şartlarda girilen seçimde, bütün kampanyasını Filistin davası üzerine kuran, Ürdün’de İhvan’ın yani Müslüman Kardeşler geleneğinin partisi olan İslamî Eylem Cephesi Partisi (İECP), yukarıda andığımız ulusal ölçekte siyasi partilerin yarıştığı koltuklar için verilen oyların yaklaşık yüzde 34’ünü aldı. Monarşi yanlısı partilerin birleşmesiyle kurulan Misak Partisi ise, yüzde 7’den az oy alarak ikinci sırada geldi. Bu spesifik seçim sistemi sebebiyle monarşinin partisi denebilecek Misak’ın 21 sandalyesine karşılık İslamî Eylem Cephesi Partisi’nin yalnızca 32 sandalyesi var. Fakat özel şartlardan kaynaklanan bu sandalye sayısı, monarşi yanlısı bloğun sandıkta yaşadığı yenilgiyi gözden kaçırmaya yol açmamalı. Öyle ki, şu anda Ürdün siyasetinde büyük bir gücü temsil etmeyen iki sol partinin, Ürdün Komünist Partisi ve Ürdün İşçi Partisi’nin oylarının toplamı Misak’ın oylarıyla hemen hemen aynı! Sandıkta yaşanan bu depremin sebebi tartışmasız Filistin davasıdır. Öyle ki, bu yazıya başlarken kontrol ettiğimizde, İECP’nin sitesine girilmiş en son yazı, Mahir el-Cezi’nin yukarıda andığımız silahlı eylemini selamlamak için kaleme alınmış bir deklarasyondur (link biz bu yazıyı bitirirken, muhtemelen

¹ “Thousands of Jordanians Gathered in Amman to Honour Maher Al-Jazi”, *Middle East Eye*, 9 Eylül 2024, <https://tinyurl.com/Urdun1>.

devlet sansürü sebebiyle çalışmıyordu).² İECP lideri Murat Adayle, bu seçimlerin İsrail-Ürdün barış antlaşmasını sona erdirmek ve Hamas'ı desteklemek için bir referandum niteliğinde olduğunu dile getirdi. Basın da, birçok Arap milliyetçisinin ve solcusunun tam da bu düşünceyle İECP'ye oy verdiğini belirtiyor.

Böylesi bir dinamik gerçekten oluştuysa, bu bir yandan Siyonizme karşı mücadelede kendi alternatifini oluşturamayan solun durumunu gösteriyor. Ama bir yandan da Ürdün'de halkın yüzünü nasıl Filistin davasına döndüğüne dair tartışmasız bir kanıt sunuyor. İsrail'in soykırımı hız kesmeksizin sürerken, Arap halk kitlelerinin derinden gelen ve kendini hissettirmeye başlayan isyanı birdenbire bölgenin siyasi çehresini değiştirebilir. Bölgenin devrimcileri bu dinamiği görmeli, kendini hazırlamalı.

² <https://tinyurl.com/Urdun2>